

EKOLOGIK OMILLAR TA'SIRIDA TUPROQ QOPLAMIDAGI O'ZGARISHLAR

Abduvoitov Lochinbek

Jizzax davlat pedagogika universiteti 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada ekologik omillar ta'sirida tuproq qoplamidagi o'zgarishlar o'rganilgan va tahlil qilingan

Tayanch so'zlar: Tuproq qoplami, tuproqning sho'rlanishi, unmdorligining kamayishi, eroziyaga uchrashi, ekinlar hosildorligini oshirish, tuproq xossalari.

Yer resurlari inson hayotida inson va boshqa barcha tirik mavjudotlar uchun yashash makoni, yer osti boyliklari zahirasi hisoblanadi. Yer yuzida umumiy maydoniga nisbatan 28 % i o'rmonlar, 17 % i tabiiy o'tloqzor va yaylovlar, 10 % haydaladigan yerlar, 45 % i esa cho'l, yarim cho'l va adirlar tashkil etadi. Ziroatchilik 10 % maydon foydalaniladi va jahon aholisi jon boshiga o'rtcha 0,5 ga yer to'g'ri keladi. Tuproqda milliardlab sodda va murakkab jonivorlar hamda o'simlik turlari hayot kechiradi. Ularning tuproqda parchalanishi oqibatida organik birikmalar mineral moddalarga aylanadi. Shuningdek, u turli va xilma-xil og'ir kasalliklarni tarqatuvchi (sil, vabo, ich terlatma, o'lat, qaroson va boshqa.) va qo'zg'atuvchi mikroblar manbai hamdir.

Tuproq kishilik jamiyatining taraqqiyot bosqichlarida katta rol o'ynagan. Shu bois dehqonchilikda u asosiy ishlab chiqarish vositasi hisoblanadi. Zero, inson barcha zarur moddiy boyliklari shu tuproqda yetishtirib hayot kechiradi. Insoniyat tarixi davomida 2 mlrd. gektaridan ortiq unumdor yer maydoni yaroqsiz holga keltirilgan. Bundan tashqari har yili dunyo miqyosida tuproqning nurashi, sho'rlanishi, qishloq xo'jalik hisobidan chiqarilish oqibatida 5-7 mln. ga maydon tashlandiq holatga kelmoqda.

Sug'oriladigan mintaqalarda tuproqning sho'rlanishi asosiy ekologik muammolardan biri hisoblanadi. Bu qishloq xo'jaligida ekinlarni sug'orishning noto'g'ri tizimini qo'llash va yer osti suvlari sathining ko'tarilishi oqibatida ro'y bermoqda. Bunday hollarda dastlab birlamchi, so'ngra esa iikilamchi sho'rlanish kuzatiladi. Ikkilamchi sho'rlanishda suv kapillyarlar orqali yuzaga ko'tarilishi natijasida tuz birikmalari tuproqning yuqori qatlamida ushlanib qolinadi. Bundan tashqari yerlarimiz me'yordan ortiqcha sug'orilganda ham yer osti suvlari erigan tuz birikmalari bilan u yoki bu darajada sho'rlanadi. Ikkilamchi sho'rlanish o'ta havfli hisoblanadi va tiklab bo'lmas darajada katta zarar keltiradi. Bunga Osiyo, Afrika, Amerika kabi qit'alardagi qator davlatlarni misol qilish mumkin. Bizda

sho'rlanishning oldini olish uchun ariq-zovurlar qazilib, kanallar o'tkazilmoqda va natijada yer osti sizot (zax) suvlari ana shu kanallar orqali chiqarib yuborilmoqda.

Tuproqlarimiz shuningdek, botqoqlanish jarayonlariga ham moyillik sezadi va bu odatda tarkibida nam ko'p bo'lgan, yer osti suvlari juda yaqin joylashgan tuproqlarda uchraydi. Botqoqlanish hollari shuningdek, ko'l, daryo uzanlari va suv omborlari atrofida ham kuzatiladi. Bularning oldini olish maqsadida maxsus meliorativ tadbirlar amalga oshiriladi. Qishloq xo'jaligiga cho'llanish jarayoni ham katta ta'sir ko'rsatib kelmoqda. Cho'llanish deganda biz tabiiy jarayonlar va inson faoliyati natijasida yerlarda biologik mahsuldorlikning pasayishi yoki tabiiy ekotizimning degradatsiyalanishi tushuniladi. Bunday hol o'ta xavfli bo'lib, ekologik holatga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Cho'llanish oqibatida ekologik tizimlarda o'z-o'zini tiklash butunlay izdan chiqishga olib kelishi mumkin.

Shu o'rinda ko'chma (harakatdagi) qumlar, barxanlar yo'lini to'sish, yo'l atroflari, dara va dala chetlari hamda trassalar yonida daraxtzorlarni barpo qilish, yashil qalqon mintaqasini yaratish va boshqalar muhim yahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, tuproq va zahira yerlar o'z-o'zidan sun'iy ravishda yomonlashib yoki yo'q bo'lib ketishi ham mumkin. Masalan, shahar, sanoat, yo'l, ko'priklar, suv havzalari qurilishi oqibatida unumdor, eng yaxshi yer maydonlari qishloq-xo'jaligida foydalanishdan chiqib ketmoqda.

Navbatdagi yana bir muhim masala tuproq va yer resurslarini ifloslanishdan asrash va ularni muhofaza qilish hisoblanadi. Keyingi yillarda fan va texnika taraqqiyoti qishloq xo'jalik tarmog'ining yanada rivojlanishiga katta hissa qo'shmoqda. Natijada, mahsulot yetishtirish hajmi ancha ko'paydi, dehqonchilik asosiy tarmoqqa aylanmoqda. Shu munosabat bilan ekologik tizimda qanday o'zgarishlar sodir bo'lishini biz avvaldan bilmog'imiz zarur ko'rinadi. Afsuski, hozirda hosildorlikni oshirish maqsadida sanoat yo'li bilan ishlab chiqarilgan ma'dan o'g'itlar va zaharli moddalardan me'yoridan ortiq darajada foydalanmoqdamizki, bularning barchasi tuproq, atrof-muhit, suv havzalarining ifloslanishi, o'simlik va hayvonot turlarining kamayishiga sabab bo'lmoqda.

Bunday hol tuproqda chirindi miqdorining kamayishiga sabab bo'ladi. Umuman esa qishloq xo'jaligini zo'r berib kimyolashtirish (bu yaqin o'tmishdan ma'lum) tuproqning turli kimyoviy birikma va moddalar bilan ifloslanishiga olib keladi. Ayniqsa, begona o'tlar, qishloq xo'jalik ekinlari kasallik va zararkunandalariga qarshi ishlatiladigan pestitsidlar, gerbitsidlar, insektitsidlar hamda defoliantlarni me'yoridan ko'p qo'llash atrof-muhitga o'ta salbiy ta'sir ko'rsatadi. Pestitsidlar tuproqda foydali mikroorganizmlar salmog'ini kamaytirib, patogen

organizmlarning ko'payishiga yo'l ochib beradi. Zaharli kimyoviy moddalardan DDT ishlatilganda 20 yildan so'ng ham uning tuproqda bo'lishi isbotlangan. Ular shuningdek, oziq-ovqat mahsulotlari orqali ham inson va boshqa barcha tirik jonivorlar organizmlariga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Hozirda jahon olimlari, organizmga qisqa muddatda ta'sir ko'rsatib, so'ngra parchalanib ketadigan biotsidlar ustida ish olib bormoqdalar. Bundan tashqari shuni ham ta'kidlash joizki, keyingi yarim asrda mamlakatimiz miqyosida yangi yerlarning jadal o'zlashtirilishi navbatdagi ekologik muammolarning sodir etilishiga sabab bo'lmoqda. Yerlarning sho'rini yuvish, ariq-zovurlar tizimini yaxshilash, ikkilamchi sho'rlanishning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlarning izdan chiqishi joylarda o'simliklar dunyosi va hayvonot olami, ekologik muhitini turli darajada o'zgartirib yubordi. Ekinlardan muttasil hosil olishni ko'paytirish o'z o'rnida, tuproq holatini har tomonlama yaxshilab borishni taqozo etadi.

Shu bois hozirda ekologik muammolarni hal qilishda qishloq xo'jaligini ekologilashtirish muhim omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning qishloq xo'jalik xodimlari kuniga bag'ishlangan tatanali marosimdagi nutqi. Toshkent, "Xalq so'zi" gazetasi, 2017, 12-dekabr.
2. O'zbekiston respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoevning Oliy Majlisga murojaatnomasi. Toshkent, "Xalq so'zi", 2020 yil, 25 yanvar.
3. Botirov X.F.va boshqalar. Dehqonchilik va ekologiya." O'zbekiston qishloq xo'jaligi" jurnali, 3-son, 2010, b.28.
4. Shirinboev Sh.Sh., Botirov X.F.Tabiiy bioxilmaxillik. "Ziyokor" jurnali, Samarqand, 2013, 2-son, b.57-59.
- 5.Xoliqulov Sh.T., Abdumalikov J.Q. Oziq-ovqat xavfsizligini barqarorlashtirishda tuproq unumdorligining roli//Oziq-ovqat xavfsizligi:milliy va global omillar (Xalqaro ilmiy-amaliy konferentsiya materiallari), SamDU,Samarqand,2019,b.220-222.

